

ЛАЛМИ ЕРЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШГА ОИД ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАР ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР

Аннотация. Мақолада монографик тадқиқотлар асосида лалми ерлардан фойдаланишни ташкил этиш бўйича республиканинг лалми минтақаси иқлимга деярли мос келувчи хорижий давлатлар тажрибалари ўрганилган ҳамда бу тажрибани ўзимизда қўллаш бўйича хулосалар баён этилган.

Калим сўзлар: лалми ерлар, ёнтоқ пайванд, қуруқ ерлар, тупроқ ости, табиий намлик, пар усули, арпа, писта, зираворлар, кузги буғдой, қуруқ деҳқончилик.

Аннотация. В статье на основе монографических исследований рассматривается опыт зарубежных стран по организации использования богарных земель, совместимые с климатом богарного региона нашей страны, анализируя их положительные и отрицательные стороны, было отмечено, что применение соответствующих аспектов этих экспериментов создаст дополнительную возможность развития богарного земледелия в нашей стране.

Ключевые слова: богарные земли, колючая прививка, сухие земли, под почвенный покров, естественная влага, метод пара, ячмень, фисташки, пряности, озимая пшеница, сухое земледелие.

Abstract. The article examines the experience of foreign countries in organizing the use of rainfed lands on the basis of monographic research, which is almost adapted to the climate of the rainfed region of our country, and analyzes their pros and cons. In addition, it was noted that the use of the relevant aspects of these experiments in our country will allow the development of existing rainfed farming.

Key words: rainfed lands, prickly graft, dry lands, subsoil, natural moisture, «steam method», barley, pistachios, spices, winter wheat, «dry» farming.

Кириш. Дунё бўйича умумий ҳайдалма ерлар майдони 1600 млн. гектарни ташкил этадиган бўлса, ушбу майдонларнинг 80 фоизини лалмикор ерлар ташкил этади[1]. Лалмикор ерларда етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг миқдори жами қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 60 фоизини ташкил этмоқда. Лалми ер майдонларидан юқори самарадорлик билан фойдаланиш асосан мўътадил иқлим шароитига эга бўлган Шимолий Америка мамлакатларида ҳамда суғорилмайдиган деҳқончилик тизимига асосланган субтропик ва намлик юқори бўлган тропик давлатларда кузатилади. Тоғли худудларда ва қуруқ тропик иқлимга эга бўлган жойларда лалмикор деҳқончиликда анча паст ҳосилдорлик кузатилади. Бундай худудларда тарқалган лалми ерлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ердан ва унда табиий равишда тўпланган намликдан фойдаланишнинг ноанъанавий усулларида фойдаланиш эвазига бўлиши мумкин.

Мавзунинг долзарблиги. Лалмикор ерлардаги намлик асосан куз ва қиш фаслларида ёққан ёмғир ва қорнинг ёғиш даражасига боғлиқ. Бутун дунёда бундай ерларнинг майдони ҳар йили намлик даражасига қараб ўзгариб туради. Деҳқончилик учун катта аҳамиятга эга бўлган суғориладиган экин ерлари майдонларини кескин қисқариб кетаётганлиги, уларни турли салбий жараёнлар

(шўрланиш, қайта шўрланиш, эрозия, турли ноқишлоқ хўжалик мақсадлик ажратиш ва ҳ.) оқибатида қишлоқ хўжалиги “оборот”идан чиқиб кетаётганлиги сабабли айнан лалмикор ерлар бугунги кунда катта амалий аҳамиятга эга бўлмоқда. Бунда, албатта, лалмикор деҳқончилик ривожланган хорижий давлатлар тажрибаларини ўрганиш, уларни республика-миз лалми ерларидан фойдаланишни ташкил этиш тизимида қўллаш, сўзсиз, ижобий самара беради.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг муҳокамаси. Лалми ерлардан фойдаланиш бўйича илмий манбаларни [2] ўрганиш шундан гувоҳлик берадики, бугунги кунда лалмикор ерлар асосан Афғонистон, Эрон, Хитой, Ҳиндистон, Муғулистон, Судан, Туркия, Россиянинг Кавказorti худудида, АҚШда, Марказий Осиё давлатларида кенг тарқалган бўлиб, айнан ушбу мамлакатларда лалми ерлардан фойдаланишни ташкил этиш бўйича қатор илғор тажрибалар тўпланган. Ушбу тажрибалар билан танишиш ва мамлакатимиздаги мавжуд лалми ерлардан фойдаланишни ташкил этиш амалиётига мослаш бўйича тавсиялар бериш ҳозирги кунда жуда муҳимдир.

Илмий манбалардан кўриш мумкинки, кўпгина мамлакатларда айнан лалмикор худудлар чорвачиликнинг ривожланишига омил бўлиб хизмат қилади. Кенг яйловлар, кузги буғдойдан бўшаган ерлар қорамол ва майда туёқли чорванинг

ривожланиши учун қулайдир. Мутахассисларнинг фикрига кўра, айнан лалми ерлардан кузги буғдой йиғиштириб олин-гач, унинг ўрнига экилган маккажўхори-га боқилган чорва ёз фаслининг энг иссиқ ойларида ҳам вазн йиғади. Бу бора-да лалми ерлардан фойдаланишни яхши ташкил этган Ҳиндистон катта тажрибага эгадир. Айнан Ҳиндистонлик деҳқон-чорвадорлар мазкур усулдан қадимдан фойдаланиб келади. Тоғ ёнбағирларидаги суғорилмайдиган ерларда етиштириладиган иссиққа чидамли экинлар аҳолининг аксарият қисмини за-рур қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлабгина қолмасдан, чорвачиликни ҳам тезлик билан ривожланишига асосий омил бўлмоқда. Чорва моллари учун асосий озуқабоб экинлар мамлакатда асосан лалми ерлар етиштирилади. Рас-мий маълумотларга қараганда, бундай ерлар майдони умумий ер майдонинг 57,0 % ни ташкил этади[3]. Мамлакат мустақилликка эришгач, ҳукумат томо-нидан биринчи галда аграр соҳада катта ислохотлар ўтказилди. Ўз навбатида айрим ширкат хўжаликларида чет эл таж-рибаси сифатида фермер хўжаликлари ташкил этила бошлади ва йирик ер эгаликлари тугатилиб, ер деҳқонларга бўлиб берилди. Бугунги кунда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш бўйича мамлакат шартли равишда учта минтақага бўлинган. Айнан учунчи, энг йи-рик минтақа аксарият тоғ ён бағирларини

камраб олади ва бу ерда лалми ерларга ихтисослашган қишлоқ хўжалиги экинлари экилади. Диққатга сазовор жойи шундаки, буғдойдан ташқари ҳинд фермерлари лалми ерларда маккажўхори, жавдар, қисқа толали пахта етиштиришни ҳам яхши йўлга қўйишган. Бошқа минтақаларга нисбатан ҳосилдорлик бу ерда анча паст бўлишига қарамасдан, биринчи пахтанинг ўзидан гектаридан 26 центнергача ҳосил олинади [2].

Афғонистонда ҳам бугунги кунда қишлоқ хўжалиги асосан лалми ерларда юритилади. Хусусан, ғалла лалми ерларда етиштирилади, чунки суғориладиган ерлар майдони кўп бўлишига қарамасдан сурункали ҳарбий ҳаракатлар натижасида уларнинг аксарият қисмидаги ирригация тизимлари буткул яроқсиз ҳолга келиб қолган ва уларни тиклаш катта маблағларни талаб қилади. Бугунги кунда мамлакатда етиштирилаётган мева ва полиз экинлари ҳам асосан лалми ерларга тўғри келади. Бунда асосан инновацион технологиялардан фойдаланиш, хусусан, асосий полиз экинларини янтоққа пайвандлаш асосида етиштириш кенг йўлга қўйилмоқда.

Эронда Афғонистонга нисбатан бирмунча ўзгача ҳолатни кузатиш мумкин. Расмий маълумотларга қараганда, ҳайдаладиган ерлар мамлакат ҳудудининг 20 фоизи ташкил этиб, бугунги кунда уларнинг 46 фоизи қисмида лалмикор деҳқончилик жадал суратлар билан ривожланмоқда. Лалми ерларда фермерлар асосан кузги буғдой, арпа, писта, зирворлар етиштиришади. Айнан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари мамлакатда экспорт қилинадиган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий қисмини ташкил этади. Мамлакатда ўтган асрнинг 60-йилларида ўтказилган аграр ислохотлар айнан буғдой экини учун ажратилган майдонларни янада кенгайтириш, лалми ерларда олиб борилаётган деҳқончиликда янги технологиялардан кенг фойдаланиш имконини берди. Натижада 1990 йилларда буғдойдан 11,0млн.

тонна ҳосил олинган бўлса, бугунга келиб унинг ҳажми 3 баробарга ортган[2]. Маълумки, Эрон дунёда юқори сифатли қуритилган мевалар, тоғ пистаси, бодом ва зирворларнинг йирик экспортёри ҳисобланади. Тоғ ёнбағирларидаги лалми ерларда ўстирилаётган тоғ пистаси, бодом ва зирворларнинг айрим турлари лалми ерлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга, бу ерларда деҳқончиликни янада ривожлантиришга имкон бермоқда. Айнан мана шу тажрибалардан республикамизнинг лалми ерларидан фойдаланишни оқилона ташкил этишда қўллаш яхши натижалар бериши мумкин.

АҚШнинг Калифорния штатида ҳам лалми ерлардан фойдаланишни ташкил этиш бўйича ўзига хос тажриба тўпланган. Айнан шундай тажрибалардан бири бу “қуруқ” деҳқончиликдир. Айнан ушбу технологиялар асосида Напа водийси ўзининг машҳур узумларини етиштиради. Бу ҳудудни ҳеч иккиланмасдан қуруқчилик минтақасига киритиш мумкин, негаки йил давомидаги ёғингарчиликнинг миқдори бу ерда ҳатто 500 мм.га ҳам бормайди.

Водийда фаолият юритаётган “қуруқ фермерлар” ерга уруғ экилганидан кейин ўз экинларини суғоришмайди. Бундай тасдиқ лалмикор деҳқончилик билан шуғулланаётган барча қишлоқ хўжалик ишчиларига хосдир. Кўпгина ҳолларда фермерлар ёзги ёмғирларга умид боғлашади. Агарда бундай ёмғирлар бўлмаса фермерлар экинлардан яхшироқ ҳосил олиш учун турлича усуллардан фойдаланишади. Бу усуллар экинларни сувга бўлган талабани камайтиришга имкон беради. Айнан шу қарорлар “қуруқ” деҳқончиликнинг асосий принципларини шакллантиришга имкон беради. Булардан баъзи бирлари диққатга сазовордир.

Сув тўплагичлар яратиш, шунингдек, “пар усули” билан сув сарфини камайтириш. Ушбу усулнинг моҳияти шундан иборатки, бунда бутун мавсум давомида экин ерлари ҳайдалмайди. Бунинг нати-

жасида кейинги йили экиладиган қишлоқ хўжалик экинлари кўпроқ намлик ва озуқа моддаларини олади, негаки тупроқ “тегилмайдиган” ҳолда қолади.

Махсус ўқариқлардан фойдаланиш ҳисобида сув сарфини камайтиришга эришиш мумкин бўлади. Бунда улар ушбу жойда шундай жойлаштириладики, уларни жойлашиши сув оқими тезлигини пасайтиради. Бу амалиётда далаларга “контурли ишлов бериш” номи билан маълумдир.

Ёмғирлар мавсуми бошлангунига қадар тупроқ чуқур ҳайдалган бўлиши зурур. Бу амалиёт тупроқ ости қатламида катта намликни сақлашга ёрдам беради. Бу усул ўсимлик илдизларини яхши ривожланишига имконият яратади.

Шундай қилиб, лалми ерлардан фойдаланишни юқоридаги усуллари тупроқдаги намликни кўпроқ вақт ушлаб туришни қатъий назоратини ўрнатишга йўналтирилган.

Шуни қайд қилиш зарурки, юқоридаги технологиянинг қатор ижобий ва салбий томонлари мавжуд. Биринчи ижобий томони - далаларда бегона ўтлар бўлмайди, негаки қуруқ муҳитда улар ёмон ўсади. Шу сабабли бу ерларда заҳарли кимёвий воситалар ишлатилмайди. Бу ҳолат, табиийки, экологик тоза маҳсулот етиштиришга имконият яратади.

“Қуруқ фермерлар” томонидан етиштирилаётган сабзавот ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари кўриниши билан одатдагилардан фарқ қилмайди. Етиштириладиган узум суғориладиган ҳудудлардагидан бирмунча майдороқ, лекин ширинлиги ва кислоталиги бўйича анчагина юқорироқдир. Шу сабабли ҳам Напа фодийси вино туризми бўйича мамлакатнинг асосий ҳудуди ҳисобланади.

Хулоса шуки, лалми ерлардан фойдаланиш бўйича хориж тажрибасини ўзимизда қўллаш фақат ва фақат фойда келтиради.

**А.Р.БАБАЖАНОВ,
С. Р.ЎЗИБОВ,
ТИҚХММИ.**

АДАБИЁТЛАР:

1. Бабажанов А.Р. Ўзибоев С.Б. Лалми ҳудудлардан фойдаланишни ташкил этишда ер ва экин турларини оптимallasштириш. Монография Т.: “ТИҚХММИ”. 2020. - 94 бет.
2. Ш.А.Турсунов ва бошқалар “Аграр сиёсат ва озик-овқат хавфсизлиги”. Ўқув қўлланма. Т.: “ЎЗР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси” босмахонаси нашриёти, 2016. - 257 б
3. Авезбаев С., Волков С.Н. «Ер тузишни лойиҳалаш». Дарслик. Т.: Янги аср авлоди, 2004
4. Интернет маълумотлари:
www.kadastr.ru -Управлние мониторинга земель, землеустройства и территориального планирования.
5. www.baseref.ru-Управление использованием земель сельскохозяйственного назначения в условиях.
6. www.lex.uz.
7. www.ziyonet.uz.
8. www.landkadastr.com.